

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС ФРН ТА ЙОГО ВІДМІННОСТІ ВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Інститут повітряного і космічного права НАУ, E-mail: justitia@nau.edu.ua

В даній статті автор наводить детальну характеристику Кримінально-процесуального кодексу ФРН, а також розглядає спільні та відмінні риси між Кримінально-процесуальним кодексом ФРН та Кримінально-процесуальним кодексом України.

Кримінально-процесуальний кодекс ФРН (StPO - Strafprozessordnung) прийнятий в 1877 р. і на сьогодні діє в редакції від 7 квітня 1987 р. з останніми змінами від 20 грудня 1999 р. Складається із семи книг, які включають в себе 473 статті: 1 – загальні положення (ст. 1 – 150); 2 – провадження в першій інстанції (ст. 150 – 295); 3 – оскарження судових рішень (ст. 296 – 358); 4 – відновлення провадження, закінченого вироком, що набрав законної сили (ст. 359 – 373); 5 – участь потерпілого в процесі (ст. 374 – 406); 6 – особливі види провадження (ст. 407 – 448); 7 – виконання вироку і витрати провадження (ст. 449 – 473). В КПК ФРН знайшли своє відображення загальні ліберально-демократичні ідеї реформ кримінального процесу XIX ст., які в Німеччині отримали свій розвиток в результаті перемоги буржуазної революції 1848 року, також звичайно вплинув французький кримінально - процесуальний кодекс 1808 року. Це саме те, що торкається таких принципів як, незалежність суддів, розподіл функцій обвинувачення та вирішення кримінальної справи, створення самостійної прокуратури, гласність та усність судового розгляду, участь в кримінальному правосудді народних представників (шефенів та присяжних), заборона “повертати до гіршого”, вільна оцінка доказів, захист прав та свобод особи від зловживань та свавілля в кримінальному судочинстві [2, с.204].

Як зазначає Б.А. Філімонов, нова організація кримінального процесу, заснована на зазначених вище принципах, прийшла на зміну німецького інквізиційного процесу, постулатами якого були суміщення всіх процесуальних функцій в руках судді, таємне та письмове судочинство у справі, позбавлення обвинуваченого права на захист та його участь в процесі як об’єкта розслідування та покарання, застосування тортур як засобів визнання вини [2, с.16].

Починаючи з 1964 року, КПК ФРН піддавався численним змінам. Насамперед потрібно відмітити закон від 6 грудня 1964 року “Про зміни

кримінального судочинства та судоустрою”, який став відомий під назвою “мала реформа кримінального процесу ФРН”. Цей закон закріпив вимогу обов’язкового обґрунтування взяття під варту, обмежив строк тримання під вартою обвинуваченого 6 місяцями; ввів обов’язковий допит обвинуваченого під час дізнання; надав право обвинуваченому після закінчення попереднього розслідування за участю захисника знайомитися з матеріалами справи; клопотатися про витребування додаткових доказів та виражати своє ставлення до результатів проведеного розслідування на так званому заключному його заслуховуванні прокурором; розширив права захисника на листування та побачення з обвинуваченим, який знаходиться під вартою [3, с.395].

З метою прискорення розвитку кримінального судочинства Закон “Про реформу кримінально - процесуального права” від 9 грудня 1974 року ліквідував інститут попереднього слідства, який до цього традиційно розглядався як попереднє слідство судді, яке надавало більше прав обвинуваченому на захист в порівнянні з дізнанням та забезпечувало розслідування справи незалежним суддею. Цей закон скасував також норми кримінального процесу, які регулювали закінчення попереднього розслідування і надавали право обвинуваченому за участю захисника знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, просити прокурора про додаткове заслуховування, тобто важливі права обвинуваченого на захист які були передбачені “малою реформою кримінального процесу ФРН” [3, с. 395].

Закон “Про доповнення першого закону про реформу кримінально-процесуального права” від 20 грудня 1974 року, ввів невідомий раніше німецькому кримінальному процесу інститут виключення захисника з процесу. Таке виключення можливе лише тоді, коли захисник підозрюється в конспіративних контактах з підзахисним чи зловживає своїм правом відвідування місця ув’язнення з метою вчинення злочину. В справах про державні злочини допускається виключення

захисника з процесу якщо його участь у справі може створити загрозу небезпеці ФРН. Закон встановив також для суду право видалення із судового засідання підсудного, якщо він навмисно привів себе до стану недієздатності, порушив порядок у залі суду, і право розгляду справи у відсутність підсудного. Крім того, закон заборонив захист одним адвокатом кількох підсудних, обмежив право захисника виступати з роз'ясненням під час судового розгляду з приводу дослідження доказів [3, с. 397].

В німецькому кримінальному процесі знайшли своє відображення і деякі буржуазно-ліберальні ідеї захисту прав обвинуваченого. Так, на попередньому слідстві, яке з'явилося як новий інститут, була передбачена участь захисника і в порівнянні з дізнанням, обвинуваченому були надані деякі права. В стадії віддання обвинуваченого до суду він має право заявляти клопотання про доповнення попереднього розслідування, витребувати окремі докази, заперечувати проти відкриття судового слідства. Після віддання обвинуваченого до суду останній зобов'язаний додержувати певний строк до початку судового розгляду, необхідний підсудному для підготовки свого захисту. На початку судового розгляду підсудний також має право заявляти і деякі інші клопотання. Так, згідно з законом підсудний має право оскаржити вирок в апеляційному або ревізійному порядку, а при визначених умовах клопотатися про перегляд вироку, який вступив в законну силу. Зміни кримінально-процесуального законодавства Німеччини були пов'язані головним чином з потребами каральної політики, посиленням репресій для подавлення революційного руху. Перші спроби провести реформу кримінального процесу Німеччини відносять ще до початку 20 століття. Комісія імперського міністерства юстиції, створена в 1902 р. для розробки нового КПК опублікувала в 1905 р. "Протоколи комісії по реформі кримінального процесу", а в 1908 р. "Проект кримінально - процесуального кодексу і зміни закону про судоустрій". Основні пропозиції комісії зводилися до ліквідації суду присяжних, до відмови від рішення про відкриття судового розгляду, а також про регулювання деяких питань пов'язаних з участю шеффенів в розгляді кримінальних справ земельним судом по першій інстанції, інститутом апеляції та присяги[4, с. 6]. Пізніше в 1920 р. був опублікований другий проект КПК, який був розроблений відомим німецьким процесуалістом, професором Берлінського університету Я. Гольдшмідтом. Його основна ідея відображала погляди ліберальної буржуазії, складалася в ліквідації інквізиційних елементів

та послідовному проведенню в усіх стадіях процесу принципу змагальності під впливом англійського кримінального процесу. Згідно з цим проектом скасовувався інститут попереднього слідства. Здійснюючи кримінальне переслідування прокуратура і поліція повинні були звертатися до дільничного судді , коли потрібне було закріплення тих чи інших доказів або застосування заходів процесуального примусу. На судовому слідстві суттєво змінилися права головуєчого в судовому засіданні, а сторони наділялися досить широкими повноваженнями щодо надання і дослідження доказів. Така організація кримінального процесу викликала різку критику, проект не отримав підтримки і ця спроба реформи кримінального процесу також закінчилася невдачею.

Для придушення революційних виступів німецького пролетаріату у листопаді 1918р., німецька буржуазія поряд з відкритим терором військ та поліції досить широко застосовувала судову розправу за допомогою надзвичайних судів. Так, для придушення Баварської радянської республіки не останню роль зіграли так звані народні суди, які були створені 16 листопада 1918р., які "спробували створити видимість, що введення "народних судів" переслідувало лише ціль боротьби зі злочинністю, а насправді ставилася основна задача створити сумарне провадження. Згідно з ст. 48 Веймарської конституції надзвичайні суди були введені постановою "Про створення надзвичайних судів" від 29 березня 1921р. Вони також були затверджені і постановою від 2 жовтня 1923р. [4, с. 8].

Ці нормативні акти не тільки регулювали порядок організації надзвичайних судів, але і вміщували чисельні процесуальні норми, які встановлювали порушення загальних норм КПК та прискорене судочинство. Суть цього судового провадження заключалася в тому, щоб позбавити обвинуваченого важливих процесуальних прав, довести його до положення безправного об'єкта покарання з метою швидкого засудження. Викриваючи кримінальний характер судочинства цього періоду Е. Тельман 28 липня 1924 р. в німецькому рейхстазі заявив: "Останні місяці та неділі показали, що по жорстокості методів судочинства Німеччина далеко перевершує інші капіталістичні країни". До цього ж часу відноситься і постанова "Про судові провадження і кримінальне судове провадження" від 4 січня 1924р., відоме в історії німецького кримінального процесу як реформа Еммінгера. Ця реформа мала за основну мету спростити кримінальний процес [4, с. 8].

Не менш реакційними були і інші заходи направ-

лені на спрощення і прискорення процесу. До повноважень одноособового дільничного судді були віднесені кримінальні справи, які раніше розглядалися кримінальними палатами земельних судів, та була посилена його каральна влада дозволяючи призначати покарання до 10 років позбавлення волі. Суддя дільниці і суд шеффенів отримали право розглядати певну категорію кримінальних справ в порядку прискореного судочинства, не потребуючого представлення обвинувального акта, прийняття рішення про відкриття судового розгляду, дотримання встановленого законом строку виклику обвинуваченого в суд, та визначати обсяг дослідження доказів на свій розсуд. Прокурору з порушенням принципу законності згідно з яким він зобов'язаний порушити кримінальне переслідування при наявності достатніх доказів, було надане право вирішувати це питання з позицій доцільності, а публічне обвинувачення порушувалось за вибором дільничного судді або судом шеффенів з тим, щоб з метою швидкого засудження підсудних передавати справи на розгляд одноособового дільничного судді [4, с. 9].

На початку 30-х років в галузі кримінального процесу знов були проведені реакційні зміни. Одним з них була надзвичайна постанова "Про забезпечення господарства та фінансів і боротьби з політичними ексцесами" від 6 листопада 1931р., які надали імперському уряду можливість організовувати особливі суди. Вони були передбачені постановою "Про створення особливих судів" від 9 серпня 1932р.

Особливими ознаками провадження в особливих судах були:

- ліквідація попереднього слідства;
- винесення рішення про відкриття судового розгляду;
- скорочення строку виклику обвинуваченого до суду;
- заборона оскарження вироків.

Згідно з постановою "Про створення особливих судів" від 23 березня 1933р. в окрузі кожного вищого земельного суду був створений особливий суд. Після того як фашистська Німеччина розв'язала другу світову війну, була створена ціла серія постанов про спрощення кримінального процесу. Серед них особливе місце займає постанова "Про заходи в сфері судочинства і кримінального процесу" від 1 вересня 1939р. Цією постановою були:

- ліквідовані суди шеффенів і присяжних;
- скорочена кількість суддів в кримінальних палатах земельного суду та в кримінальних сенатах вищого земельного суду;

- надання права імперському міністерству юстиції в адміністративному порядку змінювати судову систему;
- розширена можливість прискореного провадження і видання одноособовим дільничним суддею наказу про покарання;
- обмежено право оскарження вироків загальних суддів;
- звужені основи перегляду вироків які набрали законної сили.

Починаючи з 1945 р. демократичні зміни в галузі правосуддя були проведені східною Німеччиною, а пізніше Німецькою Демократичною Республікою. Після створення ФРН бундестаг прийняв 12 вересня 1950р. закон "Про відновлення єдності права в галузі судочинства, цивільного і кримінального судочинства та податкового права", який ввів в дію на території ФРН німецький КПК 1877р. в редакції від 12 вересня 1950р.

Цим законом в КПК були внесені окремі зміни та доповнення. Зокрема, введений новий параграф який забороняє застосування незаконних методів допиту обвинуваченого і свідків, врегульовані деякі питання стосовно приведення до присяги свідків, участі експертів в судовому розгляді, обґрунтування у вирокі призначеної міри покарання. Потрібно відзначити, що прийняття цього закону в процесуальній літературі ФРН розглядається як виключна заслуга західнонімецького законодавця, який відновив так звану незалежну юстицію, державно-правові принципи кримінального процесу, правові гарантії [4, с. 17].

Окремі зміни і доповнення були внесені в КПК "Третім законом про зміни в кримінальному праві" від 10 серпня 1953 р. Зокрема, він передбачав обов'язок суду та органів попереднього розслідування роз'яснити учасникам процесу право на оскарження прийнятих ними рішень, обов'язок прокурора при деяких обставинах повідомляти обвинуваченому мотиви закриття кримінальної справи. Але ці зміни не могли вирішити проблем кримінально-процесуального закону, прийнятого ще на кінці минулого століття, і через те ще наприкінці 50-х років демократична спільнота ФРН виступила з вимогою реформи кримінального процесу. Так в 1960 р. уряд підготував проект закону "Про зміни в кримінальному судочинстві і судоустрої". Після неодноразових обговорень (1961, 1962, 1963р.р.) бундестаг, нарешті 19 грудня 1964 р. прийняв закон "Про зміни кримінального судочинства і судоустрою", який отримав назву "Мала реформа кримінального процесу".

Цей закон сформулював основи попереднього арешту; встановив шестимісячний строк утри-

мання під вартою; ввів обов'язковий допит підозрюваного на дізнанні; надав право обвинуваченому після закінчення дізнання або попереднього слідства через захисника знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання про витребування доказів; ввів додаткові підстави для обов'язкового захисту; розширив права захисника на усне та письмове повідомлення з обвинуваченням який знаходиться під вартою. Але не дивлячись на це "Мала реформа кримінального процесу" за думкою західнонімецької адвокатури представляла лише "Початок початку" і як зауважив відомий адвокат Г. Дас, "Структурні принципи кримінального процесу з усіма їх недоліками залишилися незмінними" [4, с.18]. Сучасний стан кримінально-процесуального законодавства ФРН показує, що в результаті змін і доповнень кримінального процесу, починаючи з 1950 року, суттєвого перетворення зазнала стадія попереднього розслідування в переході до розслідування тільки в формі прокурорського дізнання. Саме в цій стадії істотно обмежені права обвинуваченого на захист, права захисника на листування і побачення з обвинуваченим який знаходиться під вартою аж до повної заборони контактів між ними; обмежені конституційні права громадян на недоторканність житла, службових приміщень, надаючи поліції додаткові повноваження щодо затримання громадян [5, с.705]. Порівняння діючих КПК ФРН і КПК України дає можливість відмітити ряд особливостей кримінального - процесуального законодавства ФРН, за яким воно відрізняється від українського законодавства [6, с. 938], зокрема:

- призначення обвинуваченому захисника в обов'язковому порядку у випадку тримання його під вартою більше як три місяці (§ 117 КПК ФРН);
- максимальний строк попереднього ув'язнення не може перевищувати 6 місяців, а у виняткових випадках 1 року (§ 122 КПК ФРН);
- судовий розгляд повинен початися не раніше ніж через тиждень після вручення підсудному виклику. Якщо цей строк не витриманий, то підсудний має право вимагати відкладення справи (§ 217 КПК ФРН);
- захисник викликається до суду шляхом вручення письмового повідомлення не менш як за тиждень до початку судового розгляду. Якщо цього строку не додержано, то він може вимагати перенесення дня розгляду справи (§ 218 КПК ФРН);
- наявність у обвинуваченого права на виклик будь-якої особи як свідка, навіть при відхиленні такого клопотання головою суду (§ 220 КПК ФРН);

- можливість допиту суддею свідка чи експерта в порядку прохання або доручення, якщо їх, явці перешкоджають поважні причини, зокрема хвороба, велика відстань (§ 234 КПК ФРН);

- закріплення принципу безпосередності (обов'язковий допит судом будь-якої особи - § 250 КПК ФРН);

- про недопустимість оголошення протоколу показань свідка, допитаного до судового розгляду, який лише в суді вперше використав своє право на відмову від дачі показань (§ 252 КПК ФРН);

- підсудний, якщо навіть за нього виступав захисник, повинен бути опитаний, чи бажає він брати участь у судових дебатах (§ 258 КПК ФРН);

- доки не складено протокол судового засідання, вирок суду не може бути вручений (§ 274 КПК ФРН) та інші які можна віднести до позитивних.

Ці положення заслуговують на увагу їх, вивчення при реформуванні кримінально-процесуального законодавства України. Водночас потребують більш критичного ставлення до себе ті нові положення КПК ФРН, у яких законодавець ФРН, виходячи з інтересів успішної боротьби зі злочинністю і протидії спробам перешкоджати встановленню істини у справі вимушено закріпив у законі. Це, зокрема:

- ліквідація у 1974 році інституту попереднього слідства і перехід до прокурорського дізнання, що позбавило обвинуваченого в повному обсязі знайомитися з матеріалами справи і заявляти клопотання;

- виключення захисника з процесу (§§ 138а, 138б, 138с КПК ФРН);

- обмеження конституційного права на недоторканість житла особисту свободу у зв'язку з розширенням підстав для обшуку житла, особи;

- затримання не лише підозрюваних у вчиненні злочину, але й будь-якої особи, якщо це необхідно для забезпечення розслідування злочину;

- оголошення лише резолютивної частини вироку (§ 268 КПК ФРН) та деякі інші про які в наступному номері журналу.

Література

1. *Karlsruher Kommentar zur Strafprozeßordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz*, Aufl. München, 1999. – S. 2059.
2. *Уголовно-процессуальный кодекс* Федеративной Республики Германии. – М., 1994. – С. 204.
3. *Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А.* Уголовный процесс западных государств. – М., 2001. – С. 470.
4. *Филимонов Б.А.* Уголовный процесс ФРГ. М., 1974. – С. 115.
5. *Жалинский А., Рерихт А.* Введение в немецкое право. – М., 2001. – С. 767.

6. Кримінально – процесуальний кодекс України: Науково – практичний коментар. / За заг. ред. В. Т. Малиаренка, В. Г. Гончаренка - К., 2003. – С. 938.

А. В. Молдован

Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ и его отличие от Уголовно-процессуального кодекса Украины.

В этой статье автор описывает докладную характеристику Уголовно-процессуального кодекса ФРГ, а также рассматривает общие и отличающие черты между Уголовно-процессуальным кодексом ФРГ и Уголовно-процессуальным кодексом Украины.